

Priekšvārds

Valsts pētījumu programmas *Latvijas kultūra – resurss valsts attīstībai* (2020–2022) projekta *Kultūras kapitāls kā resurss Latvijas ilgtspējīgai attīstībai* / CARD otrajā īstenošanas gadā Jāzepa Vītola Latvijas Mūzikas akadēmijas apakšprojekta *Mūzikas kultūra Latvijā 20. gadsimta 20.–30. gados un otrajā pusē: mazpētītie procesi, jautājumi, problēmas* izpildītāji (pētnieki) ir izstrādājuši vēl vienu individuālo pētījumu kopu, kas dažādos rakursos veicina joprojām pastāvošo daudzu *balto plankumu* aizpildīšanu ar jaunu izzinošu informāciju un tās analīzi.

Turpinot iepriekš iesākto mūzikas jaunrades dažādo izpausmju un kontekstu apzināšanā Latvijas pirmās brīvvalsts pirmajā periodā, 20. gadsimta 20.–30. gados, četras publikācijas attīsta skatījumu uz šajā periodā tapušo kultūras kapitālu jeb mantojumu no dažādiem skatpunktiem.

Ināras Jakubones rakstā uzmanības centrā ir jautājumi par to, kāda un cik labvēlīga jaunrades procesiem akadēmisko žanru mūzikā bija valsts kultūrpolitika laikā starp diviem pasaules kariem. Vai kultūrpolitika tolaik veicināja vai arī atstāja pašplūsmā mākslinieciskās modernitātes ideju aktualitāti Latvijas komponistu radošajā darbībā? Izstrādātais dažādu liecību slānis atklāj aizraujošu viedokļu un ideju daudzveidību. Iepazīšanās ar to noteikti var papildināt līdzšinējos priekšstatus.

Laura Švītiņa savā rakstā ar respektējamu skrupulozitāti iztīrā kādreizējās Latvijas Skaņražu kopas darbību un tās lomu komponistu autortiesību aizstāvēšanā. Tēmas risinājums atklāj dažādos arhīvu avotos atrodamo informāciju, kas detalizētos tuvplānos ļauj skaidrāk apjaust nozīmīgas organizācijas nozīmi Latvijas mūzikas vēsturē.

Lauma Mellēna-Bartkeviča, iedziļinoties brīvvalsts pirmā perioda trīs slaveni tenoru radošo gaitu precizējošā izgaismojumā, vienlaikus atklāj virkni interesantu faktoloģisku nianšu. Tās izgaismo izveidojušos kultūrvidi un valsts opereteātra administratīvās pārvaldes dažādus aspektus, kuru pētnieciska fiksācija ir nozīmīga pagātnes pieredzes apzināšanās sastāvdaļa.

Alberts Rokpelnis, turpinot izstrādāt tēmu par šļāgeri 20. gadsimta starpkaru Rīgā, šoreiz rakstā ir koncentrējies uz populārās kultūras sava laika novitātes simbolizējošā apzīmējuma dažādo nozīmju un uztveres kontekstu atspoguļojumu preses izdevumos. Šļāgeris kā grāvējs, šļāgeris kā populāra mūzika dzīvā izpildījumā vai ierakstā – tā dažādās nozīmes sabiedrības uztverē ļauj iepazīt un saprast populārās kultūras daudzslāņainību gan pagātnē, gan arī šodien.

Savu nišu izstrādāto pētījumu kopā ieņem **Marinas Vidmontes** raksts, veltīts 20. gadsimta otrajā pusē pazīstamajam kādreizējās Jāzepa Vītola Latvijas PSR Valsts konservatorijas kompozīcijas pedagogam un komponistam Valentīnam Utkinam. Raksta

autore, balstīdamās gan uz publiskajos, gan privātajos arhīvos atrodamo informāciju, sniedz pirmreizēju Latvijas mūzikas vēsturē nozīmīgas personības radošās darbības un mūzikas mantojuma faktoloģisku un kontekstuālu raksturojumu.

Atsevišķu kopu izdevumā veido arī džeza vēsturei veltīti trīs raksti. **Indriķis Veitners**, turpinādams Latvijas džeza vēstures pētniecību, ir izstrādājis rakstu, kas pirmo reizi rūpīgā faktū un dažādu liecību pārbaudē rekonstruē 20. gadsimta otrajā pusē notikušā Rīgas festivāla *Vasaras ritmi* norises. Raksts atklāj to, kā sarežģītajos PSRS okupācijas apstākļos kādreiz bija izdevies ar daļēji privātas iniciatīvas neatslābstošu un nesavtīgu atbalstu izveidot ikgadēju festivālu, kas būtiski veicināja džeza mūzikas un kultūras attīstību Latvijā.

Būtisks ir arī Veitnera raksta papildinājums ar Tallinas universitātes un Helsinku Mākslu universitātes pētnieces **Heli Reimanes** (*Heli Reimann*, Igaunija) un neatkarīgās pētnieces, muzikoloģes, mūzikas ierakstu izdevniecības *Semplice* vadītājas **Rūtas Skudienes** (*Rūta Skudienė*, Lietuva) rakstiem angļu valodā. Tie tematiski paplašina džeza pētījumu virzienu, kas, cerams, nākotnē gūs tikai arvien lielāku izvērsumu.

Numuru noslēdz **Jāņa Kudiņa** izstrādātais pētījums, veltīts operu faktoloģijas un hronoloģijas raksturojumam Latvijas mūzikas vēsturē. Līdz šim dažādos avotos fragmentāri izklaidēta, nesistematizētā informācija par operas žanra paraugiem pirmreizēji ir apkopota un izklāstīta vienā publikācijā. Nozīmīga tās sadaļa ir uzmanības pievēršana tām operām, kas kādreiz, dažādos pagātnes periodos tapušas, līdz mūsdienām tā arī nekad nav tikušas iestudētas. Raksts akcentē jautājumu par to, ka ikviena nozīmīga žanra vēstures pētniecībā sākotnēji nepieciešams maksimāli precīzi apzināt faktus, lai tam sekojošā pētnieciskā interpretācija būtu pēc iespējas objektīvāka.

Visos numura rakstos pamatā ir ievērota vienota pieeja atsaucēm uz dažāda veida izmantotajiem avotiem. Kirilicas un citu rakstu sistēmu burti tiek atveidoti atbilstoši latīņu alfabētam pēc starptautiskās standartizācijas sistēmas ISO/R9 pieraksta (lai tiktu ievērots vienotas alfabēta sistēmas lietojums izdevumā).

Un vēl viena piebilde. Valsts pētījumu programmas projekta *Kultūras kapitāls kā resurss Latvijas ilgtspējīgai attīstībai / CARD* īstenošanas laikā 2022. gada 21.–22. aprīlī notikušajā JVLMA apakšprojektu tiešsaistes zinātniskajā konferencē, diskutējot par tēmu *Aizmirstā vēsture Latvijas mūzikas kultūrā*, saistoši bija arī uzklaut uzaicināto vēstures nozares pārstāvju teikto. Latvijas Universitātes Filozofijas un socioloģijas institūta vadošais pētnieks Kaspars Zellis, skarot jautājumu par noklusēto un *baltajiem plankumiem* vēstures rakstīšanā, šajā diskusijā pauda atziņu: “[..] Atcerieties visu mēs nevaram. [..] Faktiski tas ir arī ieguvums tagad rakstīt par to, kas iepriekš tika noklusēts vai netika uzrakstīts. [..]” Šīs atziņa sabalsojas ar JVLMA apakšprojekta pētnieku izstrādāto pētījumu ievirzi – atklāt un turpmākām diskusijām izvirzīt tos jautājumus, kas vai nu papildina agrāk pētīto, vai arī veido tam alternatīvu precizējošu skatījumu. Un, lai vairāk akcentētu ierosmes turpmāku, arī starpdisciplināru pētījumu izstrādei, numuru atklāj vēsturnieka Kaspara Zeļļa konferences diskusijā runātā izklāsts nelielā ievadrakstā.

Sastādītājs Jānis Kudiņš

Preface

During the second year of the project, *Culture Capital as a Resource for the Sustainable Development of Latvia* (2020 – 2022) of the National Research Program *Culture of Latvia – a Resource for Development*, namely, the sub-project *Music Culture in Latvia in the 1920s and 1930s, and the second half: overlooked processes, issues, problems*, implemented by the Jāzeps Vītols Latvian Academy of Music, the researchers have elaborated on another cluster of individual research still contributing to filling in the gaps in Latvian music culture history with new information and analysis.

Continuing the previous studies of different utterances and contexts of music culture in the first independent Republic of Latvia in 1920s and 1930s, four of the articles develop the knowledge about the culture capital or heritage of this period from different perspectives.

In her article, **Ināra Jakubone** focuses on issues related to the degree of favourable conditions for new compositions in every genre of academic music provided by the cultural policy of the stated between the two world wars. Did the cultural policy somehow stimulate the development of the idea of artistic modernity in the creative work of Latvian composers or, did it leave it flowing? The elaborated totality of testimonies uncovers the exciting diversity of opinion and ideas. This information contributes notably to the existing knowledge about the processes.

In her research, **Laura Švītiņa** covers the activities of the former Latvian Composers Society and its role in the protection of copyright in detail. The text compiles information from different archives and displays in close-up, demonstrating the meaning of this important organization in the music history of Latvia.

Lauma Mellēna-Bartkeviča digs into the creative work of three famous tenors of the interwar period working outside their homeland, corrects some facts and uncovers new details regarding the cultural space around the management of the Latvian National opera of the time while analysing different aspects crucial to spotlighting the historical experience of locally and internationally acclaimed singers.

Alberts Rokpelnis continues to work on *schlager* in interwar Riga, this time focusing on different meanings and contexts of the term that turn out to be used in various ways in the press. *Schlager*, as a hit, *schlager* as popular live music or as a recording – the development of understanding and perception of the term in society allows for an exploration into the diversity of popular culture then and now.

A particular niche in this compendium belongs to **Marina Vidmonte**, whose article is dedicated to Valentīns Utkins, a famous professor of composition and composer

working in the Jāzeps Vītols Latvian SSR Conservatory over the second half of the 20th century. The author has collected information from public and private archives, providing a first-time insight into the creative and pedagogical work of this important personality of Latvian music history based on facts and a contextual analysis.

Three articles in this edition make up a cluster of publications on jazz history. **Indriķis Veitners** continues exploring jazz history in Latvia for the first time, based on a careful check of facts and testimonies that reconstruct the legendary jazz festival *Vasaras ritmi* taking place in Riga in the second half of the 20th century. The publications uncover the secret of the yearly jazz festival in the complicated circumstances of Soviet occupation, paying tribute to the private initiatives and permanent support of enthusiastic jazz fans, who contributed to the development of jazz music and culture in Latvia.

The articles in English on similar subjects by **Heli Reimann**, an Estonian researcher from the University of Tallin and the University of Arts of Helsinki and **Rūta Skudienē**, an independent researcher, musicologist and head of the music recording company *Semplice* from Lithuania, extend the jazz research field to the Baltics and provide promising grounds for future studies.

The collection of articles is concluded by the research of **Jānis Kudiņš**, focusing on facts and chronology of operas in Latvian music history. For the first time, the information on operas written in the current territory of Latvia has been gathered and systematically analysed in one publication. An important part of the study covers those operas that have been written in different historical periods, but have never been staged. The article accentuates the necessity to collect precise and exhaustive facts about the history of the genre in order to provide an objective interpretation of the facts in further research.

And finally, a few notes regarding the applied principles in terms of references, the use of different alphabets and sources. All articles use the same system of references to different types of sources. All letters of Cyrillic are translated to the Latin alphabet according to the international standard ISO/R9 in order to avoid the alphabetic incompatibility.

And one more remark, during the online conference held in April 2022 dedicated to the research carried out within the framework of the National Research Program Culture of Latvia – a Resource for Development, the discussion *Forgotten history in Latvian music culture* has added the perspective of historians. Kaspars Zellis, the leading researcher of the Institute of Philosophy and Sociology of the University of Latvia, speaking on silenced facts and gaps in writing history said: “[..] We cannot remember everything. [..] Actually, it is an advantage to write now on what has been silenced or left out previously [..]” This resonated with every single article of this collection made by researchers in this sub-project of the JVLMA aiming to uncover and highlight the issues that add new aspects to existing knowledge or that create an alternative way of thinking or a more precise view. In order to accentuate the necessity of further in-depth and interdisciplinary research, Kaspars Zellis has written a short introductory essay.

Jānis Kudiņš, scientific editor

DAŽI ROSINOŠI APSVĒRUMI MŪZIKAS PAGĀTNES PĒTNIECĪBĀ UN VĒSTURES RAKSTĪŠANĀ

Kaspars Zellis

Iegājies, ka sabiedrības pagātni mēs vairāk rekonstruējam pēc tā, ko tā raksta, lasa, glezno, mazāk uzmanības pievēršot tam, ko tā klausās un kā klausās. Bez 20. gadsimta mūzikas kultūras izpratnes mēs neizpratīsim līdz galam ne tikai laikmeta nianšes, bet arī nozīmīgus ietvarus, kas veidoja šo gadsimtu. Īpaši jau 20. gadsimta vēstures kontekstā mūzika ieņem īpašu lomu ne tikai cilvēku garīgās kultūras kontekstā, bet tā ir veidojusi arī noteiktas sociālās identitātes, bijusi gan ideoloģiskās kontroles un cīņas līdzeklis, gan patēriņa sabiedrības produkts.

Līdz 20. gadsimtam Eiropas muzikālā kultūra tika mediēta vai ar tiešas uzstāšanās baudīšanu vai ar nošu lapu palīdzību. Jaunais gadsimts muzikālajā kultūrā ieviesa vairākus būtiskus izaicinājumus, kas izpaudās ar vispirms ar mūzikas reproducēšanas ierīču un tad ar radio parādīšanos. Tas tika uztverts kā izaicinājums tā laika buržuāziskajai sadzīvei, kurā muzicēšana mājās – *Hausmusik*, bija nozīmīgai gan pašu hierarhiskajai nozīmes pastiprināšanai, gan arī kā savdabīgs socializēšanās rituāls. Reproducēšana, pēc Valtera Benjamina domām, “atbrīvoja mākslas darbu no tā parazitiskās atkarības no rituāla” (Benjamin 1963: 17). Gramofona parādīšanās, ko daudzi uztvēra kā “dzīvās mūzikas” galu, kā parādību, kas nogalinās cilvēku prasmes spēlēt, kā arī vēlmi pirkt un spēlēt mūzikas instrumentus noveda pie mūzikas baudīšanas demokratizācijas, kā arī internacionalizācijas. Amerikāņu džeza parādīšanās Eiropā, ko daudzi uzskatīja par primitīvu, nacionālajai mūzikai neatbilstošu, šķiet, ir spilgtākais piemērs.

Džezs satrauca visus. Daudz citētais Teodora Adorno uzskats, par džeza kā kultūras industrijas izpausmi, kura muzikālās interpretācijas tikai sākotnēji šķiet novatoriskas, patiesībā ir tālas no subjektīvisma un ir rūpīgi slēptas manipulācijas, kā arī virkni citu pārmetumu (Adorno, 1989-90), vēlāk britu vēsturnieks Eriks Hobsbaums skarbi novērtēs, ka “Adorno uzrakstījis dažas no stulbākajām lappusēm, kas jebkad ir rakstītas par džeza” (Fagge 2018: 750). Tomēr jaunumi muzikālajā pasaulē satrauca ne tikai intelektuāļus, bet arī sava laika režimus.

Nacisti Vācijā savos priekšvēlēšanu plakātos izmantoja dihotomiju – džezs/tautasdziesmas, bet pēc nākšanas pie varas ieviesa apzīmējumu – deģeneratīvā mūzika (*entartete Musik*), kas ļāva aizliegt režīmam netīkamus skaņdarbus gan formas, gan satura, gan rasistisku aizspriedumu pēc. “Svingojošā jaunatne” (*Swingjugend*) Trešajā reihā veidoja apolītisku kontrkultūru un satrauca režīmu, kas bažīgi uzskatīja, ka jaunatne aizraujas “nēģeru mūziku”, gan piedēvēja tai seksuālo izlaidību, disciplīnas trūkumu, slinkuma kultu un pat “anglofīlas tieksmes” (Welch 2004: 232). Līdzīgas attieksmes veidoja arī totalitārā PSRS, kur viss, kas nāca no “kapitālistiskās” pasaules, tika uzverts ar aizspriedumiem. Jaunatnes subkultūru parādīšanās padomju telpā, kur svarīga loma bija arī džeza, vēlāk – rokenrola un rokmūzikas patēriņam, radīja arī tematiski līdzīgus diskursus par “stilīgo”, hipiju, panku u.c. pagrimumu un nonākšanu “pūstošo” Rietumu kultūras iespaidā.

Aukstā kara gados mūzika tiešām kļuva par savdabīgu “maigās varas” ieroci, džeza, vēlāk rokmūziku izmantoja par savdabīgu kultūras diplomātijas ieroci, ar kuru varēja aiz dzelzs priekškara dzīvojošos jauniešus pievilināt, gan klausīties Rietumu radio stacijas, gan kļūt par autoritārās sistēmas vērtību noliedzējiem. Tiesa, mūzikas kultūra un attieksme pret to iespaidoja arī pašas Rietumu sabiedrības, mainīt savu attieksmi gan pret rasismu, gan cilvēktiesībām (Dillard 2012).

Padomju attieksme pret Rietumu mūziku, kļuva pielaidīga pēc Staļina nāves. Analizējot sociālistiskās Polijas un Austrumvācijas muzikālo dzīvi, amerikāņu vēsturnieks Deivids Tompkins atzīmē, ka staļinisma laikā vietējās partijas spēja mobilizēt lielu daļu mūzikas pasaules pret to, ko tā demonizēja kā bezdvēselisku eksperimentu vai populāru kiču, kas nāk no Rietumiem. Tomēr ar 50. gadu vidu Rietumu kultūra izrādījās pārāk vilinoša gan komponistiem, gan auditorijai, un destalinizācijas novājinātie režīmi vairs nespēja to noturēt. Koncertzālēs nonāca agrāk nosodītu komponistu darbi, un džezs un Rietumu populārā mūzika ieguva arvien lielāku klausītāju loku (Tompkins 2013: 249).

Mēģinājumi “pieradināt” un pakļaut savai kontrolei populāro mūziku, tās radītājus, izpildītājus un klausītājus ir neatņemama padomju sistēmas sastāvdaļa līdz pat tās sabrukumam. Mūzika pagājušajā gadsimtā ir bijusi gan sociālās kontroles, gan sociālā protesta rīks. Tādēļ ir svarīgi zināt ne tikai kādu mūziku piedāvāja koncertzāles, operas vai radio, bet arī to, ko dziedāja, piemēram, latviešu karavīri pasaules karu ierakumos, ko klausījās un kādas dziesmas tika dziedātas padomju okupācijas apstākļos, kā ar mūzikas palīdzību režīmi mēģināja manipulēt ar sabiedrību. Mēs zinām, ka Latvijas neatkarības atjaunošanas procesu nereti dēvē par Dziesmoto revolūciju, bet neesam pievērsuši uzmanību tam, ko dziedāja šajā laikā.

Jautājumu loks, kas saistīts ar sabiedrības un mūzikas ciešo mijiedarbību, ir ļoti plašs, un ir patīams prieks, ka šo jautājumu analīze Latvijā notiek. Nav iespējams uzrakstīt un apjēgt visaptverošu muzikālās dzīves vēsturi, ja nenotiktu atsevišķas gadījumu un jautājumu studijas, tādēļ šis rakstu krājums ir vērtējams kā nozīmīgs darbs, kurš lasītājam ļauj aptvert ļoti dažādus, līdz šim īpaši neakcentētus aspektus Latvijas mūzikas dzīvē, kas nav atrauti no sociāli politiskajām norisēm. Tas padara šo krājumu vērtīgu ne tikai tiem, kas interesējas par mūzikas kultūru un vēsturi, bet arī visiem, kuru interešu lokā ir sarežģītā un neviennozīmīgā Latvijas pagātne. Rakstu loks aptver gan jautājumus, kas saistās ar t.s. nopietnās mūzikas jautājumiem, gan arī liela vērība pievērsta džezas mūzikas vēstures aspektiem Latvijā padomju laikā. Pētījumi, ko veikuši gan Latvijas, gan ārzemju pētnieki, ļaus ne tikai aizpildīt daļēji tos robus, kas mums ir šī laikmeta muzikālās dzīves pagātnes lappusēs, bet arī, cerams, iedvesmos gan pētniekus pašus pētniekus turpināt savu tēmu izpēti, gan arī piesaistīs jaunu pētnieku pievēršanos jautājumiem, kas skar mūzikas un sabiedrības mijiedarbības problēmas 20. gadsimtā.

BIBLIOGRĀFIJA

Adorno Theodor W. (1989–90). On Jazz. *Discourse* Vol. 12, No. 1, A Special Issue on Music, 45–69.

Benjamin, Walter (1963). *Das Kunstwerk im Zeitalter seiner technischen Reproduzierbarkeit*. Frankfurt/Main: Suhrkamp.

Dillard, James D. (2012). All That Jazz: CIA, Voice of America, and Jazz Diplomacy in the Early Cold War Years, 1955–1965. *American Intelligence Journal*. Volume 30, No. 2, 39–50.

Fagge, Roger (2018). Eric Hobsbawm and the Significance of Jazz. *The Journal of the Social History Society*. Volume 15, Issue 5, 745–762.

Tompkins, David G. (2013). *Composing the Party Line. Music and Politics in Early Cold War Poland and East Germany*. West Lafayette: Purdue University Press.

Welch, David (2004). Nazi Propaganda and the Volksgemeinschaft: Constructing a People's Community. *Journal of Contemporary History*. Volume, 39, Issue 2, 213–238.